

Εισαγωγή στην Αρχαία Ελληνική Ιστορία (55AY2)

Διδάσκων: A. Farrington (email: eduserv@otenet.gr)

Ενότητα: 5: Η Θρησκεία

Η φύση και ο σκοπός της αρχαίας ελληνικής θρησκείας

Η ανάγκη για θρησκεία

Η θρησκεία προσφέρει, μεταξύ άλλων, ένα κοινώς δεχτό πλαίσιο μέσω του οποίου η δομή του κόσμου και η φύση της ζωής μπορεί να ερμηνευτεί με κάποια λογική σε εποχές, όπως αυτή της κλασικής αρχαιότητας που η γνώση του φυσικού κόσμου είναι πολύ περιορισμένη. Όταν ο άνθρωπος δεν κατέχει ούτε την γνώση ούτε την τεχνολογία να επιβληθεί στο περιβάλλον του, φυσική συνέπεια αυτής της έλλειψης έλεγχου υπάρχει η αφοσίωση στη θρησκεία και στις πρακτικές της. Σε αυτό τον τρόπο ο άνθρωπος ελπίζει να ελέγχει το σύμπαν, που γενικά θεωρείται πολύ εχθρό και επικίνδυνο. Συνεπώς δεν εκπλήττει το γεγονός ότι η θρησκεία διαπερνά σε όλες τις πλευρές της ζωής, τόσο ιδιωτικής όσο και δημόσιας.

Η θρησκεία των Ελλήνων έχει τα ίδια χαρακτηριστικά σ'όλο τον Ελληνικό κόσμο, πράγμα που σημαίνει πως δεν αποφύονται διενέξεις και συγκρούσεις που να προέρχονται από δογματικές διαφωνίες. Ως γνωστό, το θρησκευτικό σύστημα των Ελλήνων ήταν πολυθεϊστικό και 'ανοιχτό', με την έννοια ότι εισάγονταν με σχετική ευκολία καινούργιοι θεοί (π.χ. ο Ασκληπιός), αρκεί καμία νεωστί 'εισαγόμενη' θεότητα να μην απειλεί την ύπαρξη και λειτουργία της πολυθεϊστικής δομής της θρησκείας. Το σύστημα ήταν ανεκτικό με αυτή την έννοια και αυτό διότι οι θρησκευτικές αντιλήψεις που είχαν οι αρχαίοι Έλληνες επικεντρώνονταν στις ανάγκες του παρόντος, στο πλαίσιο τόσο του *οίκου* όσο και της *πόλεως*. Κύριος σκοπός των θυσιών που εκτελούσαν οι ιερείς της *πόλεως* υπήρχε η απόκτηση της θεϊκής εύνοιας για να εξασφαλισθεί η επιβίωση όλης της κοινωνίας. Δηλαδή, η αρχαία Ελληνική θρησκεία ήταν προπάντων τελετουργική, με την κύρια έμφαση να δίνεται στην εκτέλεση ιεροπραξιών. Αυτό δεν σημαίνει πως τα υπαρξιακά θέματα που παντα απασχολούν τους ανθρώπους (π.χ. η μεταθανάτιος ζωή, ζητήματα του δικαίου και του αδικού) δεν εκφράζονταν. Από την άλλη, διότι καθόλη τη ροή της αρχαίας Ελληνικής ιστορίας και ιδιαίτερα κατά την κλασική περίοδο, η *πόλις* και η δημόσια ζωή της παραμένει το κύριο σημείο πάνω στο οποίο επικεντρώνονται οι πηγές, είτε λογοτεχνικές είτε επιγραφικές, φυσική συνέπεια αποτελεί το ότι ρίχνουν περισσότερο φώς στις δημόσιες πλευρές της θρησκευτικής ζωής.

Ο ανθρωπομορφισμός των θεων

Γενικά, εν μέρει χάριν στην δυνατότητα επιρροή που ασκούσαν τα έργα του Όμηρου και του Ησιόδου, οι θεοί των Ελλήνων απέκτησαν μια ανθρώπινη μορφή. Σύμφωνα με την εικόνα που παρουσιάζει ο Όμηρος, οι θεοί αποτελούν μια μεγάλη, ορισμένες φορές δυσλειτουργική, οικογένεια στον Όλυμπο, υπό την πατρική εξουσία του Διός. Οι θεοί των Ελλήνων δεν προσφέρουν ποτέ ηθικά παραδείγματα προς μίμηση, αλλά χρησιμοποιούνται για να εξασφαλισθεί η τήρηση των ηθικών κανόνων της κοινωνίας, μέσω, π.χ. της επιβολής όρκων. Οι θεοί του Ομήρου δρούν ο καθένας σε ορισμένους τομείς (π.χ. η Αθηνά στο τομέα της τεχνών), αλλά δεν είναι στενά και αποκλειστικά συνδεδεμένοι με αυτά τα πεδία.

Η επικοινωνία με τους θεούς

Οι θεοί είναι παντοδύναμοι και παντογνώστες και, αφού είναι ανθρωπόμορφοι και η επικοινωνία είναι επομένως εφικτή, τότε συμφέρει τον άνθρωπον να καταβάλει προσπάθειες επικοινωνίας μαζί τους, με σκοπό να μάθει το μέλλον, για να ζητήσει βοήθεια και γενικά να θέσει όποιο θέμα τον απασχολεί που δεν μπορεί να ελεγχθεί από τον άνθρωπο τον ίδιο. Οι θεοί απαντάνε μέσω ονείρων, χρησμών και οιώνων. Οι προβλέψεις που πορσφέρουν οι θεοί είναι πάντα σωστές και, αν ο άνθρωπος ερμηνεύει με λάθος τρόπο το μήνυμα που στέλνεται από τους θεούς, τότε δεν είναι οι θεοί που φέρνουν την ευθύνη (π.χ. ο Κροίσος, στο οποίο ο Απόλλων δίνει απάντηση, η οποία όμως δεν ερμηνεύεται σωστά από τον βασιλέα). Είναι πάρα πολύ επικίνδυνό κανείς να επικοινωνήσει κατευθείαν και χωρίς τη βοήθεια κάποιου τύπου μεσάζοντος με το θεϊκό και ο άνθρωπος πρέπει να αφήσει κάθε τέτοια προσπάθεια πάντα σε ιερείς, όπως γίνεται αντιληπτό από την μοίρα της ατυχούς Σεμέλης, που, παρακαλώντας το Δία να εμφανιστεί μπροστά της στην κανονική του θεϊκή μορφή, καίγεται από τη δύναμη της γυμνής και άμεσης παρουσίας της θεότητας.

Το Αθηναϊκό Θρησκευτικό Έτος

Το αττικό θρησκευτικό ημερολόγιον

Το αττικό έτος αποτελείται από 12 σεληνιακούς μήνες, ή 29 ή 30 μερών, λάθος που οδηγούσε στην ανάγκη κατά διαστήματα να εισηχθεί ένας εμβολιμός μηνάς. Το θρησκευτικό έτος των Αθηναίων επηρεάζεται από το 'μέγα ενιαυτό' (= οκτώ έτη και τρεις μήνες).

Οι Αθηναίοι διέξαγαν περισσότερα από 40 εορτές, πράγμα που σήαινε ότι συνολικά είχαν περίπου 60 μέρες διακοπές. Αυτό το μεγάλο ποσό οφείλεται στον *συνοικισμό* των χωριών της Αττικής, εκ των οποίων το καθένα είχε τις δικές του εορτές. Κάθε πόλις είχε την δική της ονομασία για τους μήνες, αλλά τα ονόματα των μηνών του αθηναϊκού χρόνου είναι τα πιο γνωστά.

Η σημασία των εορτών της πόλης κατά τον 5^ο αιώνα:

Κύριος σκοπός όλων των εορτών ήταν τήρηση από την πόλιν καλών σχέσεων με όλους τους θεούς. Πέρα τούτου, ο εορτασμός υπήρξε μια έκφραση της μαζικής ταυτότητας της κοινωνίας και της δημοκρατίας και ενδυνάμωνε την υπάρχουσα κοινωνική τάξη. Μερικές εορτές είχαν μια πιο προσωπική σημασία ως διαβατήριες τελετές, εφόσον καθόριζαν και ξεχώριζαν ορισμένα μεταβατικά στάδια στην ζωή των πολιτών (π.χ. τα Απατούρια, τα Βραυρώνια). Τέλος, οι εορτές προσέφεραν την ευκαιρία για διασκέδαση, ιδιαίτερα για τις γυναίκες (βλ. τα *Θεσμοφόρια*).

Οι Εορτές της Αθήνας

Χρονολογία εισαγωγής εορτών

Το αθηναϊκό εορτολόγιο του 5^{ου} αιώνα αποτελείτο από διάφορα χρονολογικά στρώματα εορτών που εισάγονταν σε διάφορα χρονικά σημεία πιθανά από το 4000 π.Χ. ή ακόμη πιο

νωρίς, με αποτέλεσμα να μην σαφής στους Αθηναίους του 5^{ου} π.Χ. η αρχική σημασία της προκειμένης εορτής. Εορτές με πιθανά (1) νεολιθικές καταβολές είναι τα *Διοπωλίεια/Βουφόνια*, τα *Βραυρώνια*, καθώς και (2) στην την Εποχή του Χαλκού χρονολογούνται (3000-1200 π.Χ.) τα *Ελευσίνια* και τα *Αρρηφόρια* (3). Στην Γεωμετρική περίοδο (900-800 π.χ) χρονολογούνται οι διάφορες εορτές του Απόλλωνα, καθώς και (4) στην Αρχαϊκή περίοδο (800 - 500 π.Χ.) χρονο χρονολογούνται τα *Παναθηναία* και τα *Μεγάλα Διονύσια*. (5) Κατά την κλασική εποχή θεσπίζονται τα *Χαριστήρια* και τα *Ασκληπίεια*.

Πρέπει να σημειωθεί σε αυτό το σημείο ότι το μέγεθος και η συχνότητα των εορτών δεν ανταποκρίνεται αναγκαστικά στην δημοτικότητα και στον πιθανό αριθμό λατρών μιας θεότητας. π.χ. Η Αθήνα δεν κατέχει πιο μεγάλη θέση από τους άλλους θεούς, καθώς και οι εορταστικές δραστηριότητες συνδεδεμένες με την λατρεία της όντως προσφέρουν θεάματα που προσελκύουν το ενδιαφέρον του κοινού (π.χ. η πομπή των *Μεγάλων Παναθηναίων*). Από την άλλη πλευρά, ο Ηφαιστός απολαύσει στην Αθήνα ενός σχετικά ψηλού επιπέδου λατρείας, καθώς και τόσο η Αφροδίτη όσο και η Ηρα δεν φαίνονται να είναι πολύ δημοφιλείς θεότητες στην Αθήνα.

Οι θεοί

Εδώ εστιαζόμαστε σε μερικούς μόνο από τους πιο σημαντικούς θεούς : (1) Ο Ζεύς (α) Τα *Διπωλίεια* (14^η Σκιραφορίων (Ιουνίου)), με θυσία ενός βοδιού (β) Τα *Διάσια* (23^η Ανθεστηρίων), με τον Δία σε μορφή ενός φιδιού. (2) ο Απόλλων και η Άρτεμις (α) Τα *Θαργήλια* (7^η Θαργηλίων), που εμπειρεύσαν τελετές με αποδιαπομπαίους τράγους (β) Τα *Πυανέσια* (7^η Πυανεσίων), κατά τα οποία εκτελείτο προσφορά στον θεό μιας σούπας απο φασόλια (3) Η Δήμητρα (α) Τα *Θεσμοφόρια*, που διαρκούσαν τρεις μέρες. Οι γυναίκες έστηναν σκηνές σε μια μικρή απόσταση από το *άστυ*. Η πρώτη μέρα ονομαζόταν 'Η Άνοδος', η δεύτερη 'Η Νηστεία' και η τρίτη 'Η Καλλιγένεια' (β) τα *Μεγάλα Μυστήρια/Τα Ελευσίνια* (4) Ο Διόνυσος (α) Τα *Οσκοφόρια* (7^η Πυανοψίων), μια εορτή με σκοπό την ενίσχυση της γονιμότητας (β) Τα *Ανθεστήρια*, που ήταν εορτή προς τιμή τόσο των νεκρών όσο και του καινούργιου κρασιού.

Αντιλήψεις σχετικά με τη μεταθανάτιο ύπαρξη

Οι πηγές για τον 5^ο αι. π.Χ.

Λογοτεχνικές πηγές: Το θέμα του θανάτου έχει σημασία για όλη την ανθρωπότητα και πόσω μάλλον που υπήρξε πολύ καθημερινό γεγονός, που προκαλείται από τις αρρώστιες, τη γήρανση και, προ πάντων, από τον πόλεμο, σε διαστάσεις που - ευτυχώς -δεν χαρακτηρίζουν την σημερινή μας κοινωνία. Επομένως δεν εκπλήττει το ότι ο θάνατος προκύπτει, μαζί με τη μεταθανάτιο ζωή, σε όλη την αρχαία Ελληνική γραμματεία. Σχετικά με την Αρχαϊκή περίοδο, κύριες πηγές αποτελούν ο Όμηρος (ιδιαίτερα *Λ' Οδυσσεΐας*), αλλά και ο Ησίοδος, αλλά αναφύεται το θέμα του θανάτου και στους λυρικούς ποιητές. Επίσης απασχολεί έμμεσα και τους προσωκρατικούς φιλοσόφους, οι οποίοι έκαναν υποθέσεις για την προέλευση και φύση του σύμπαντος και της ψυχής του ανθρώπου.

Αναφορικά με τις ιστοριογραφικές πηγές του 5^{ου} αι. π.Χ., δεδομένου οι θεϊκές δυνάμεις κατέχουν ένα μεγάλο ρόλο τόσο στην τραγωδία όσο και στην κωμωδία του Αττικού θεάτρου, την απασχόληση με το θέμα αποτελεί φυσική συνέπεια (πβλ. την *Αντιγόνη*). Από την άλλη, τουλάχιστον εφόσον αφορά τα έργα των τραγωδών και των κωμωδών που έχουν διασωθεί, κανένας συγγραφέας δεν εστιάζεται στο θάνατο ως θέμα καθ'εαυτό, και το τέλος της ζωής

θεωρείται ένα δεδομένο της ανθρωπίνης ύπαρξης. Παραδείγματος χάριν, οι πεποιθήσεις για την μεταθανάτιο ύπαρξη αποτελούν τα κίνητρα για τις πράξεις των προσώπων της *Αντιγόνης*, αλλά στο έργο του Σοφοκλή δεν τίθεται ως θέμα για συζήτηση η ύπαρξη ή μη της μεταθανάτιου ζωής. Οι ρήτορες απλά αναφέρονται στις πεποιθήσεις θρησκευτικές στους δικανικούς λόγους. Μόνο ο Πλάτων (4^{ος} αι. π.Χ.) ασχολείται σοβαρά με θέματα όπως την αθανασία της ψυχής, κτλ.

Αρχαιολογικές και επιγραφικές πηγές: Εκτός από τις λογοτεχνικές πηγές έχουν διασωθεί αρχαιολογικά κατάλοιπα όπως ταφοί, πολλές φορές με κτερίσματα, και τυμβικές στήλες, ορισμένες φορές μαζί με μολυβδένιους πίνακες που τοποθετούνταν κρυφά στον τάφο, με την ελπίδα πως ο νεκρός θα τους έφερνε στο κάτω κόσμο μαζί του, ώστε να πραγματοποιηθεί η επιθυμία αυτών που τους έβαζαν. Όλα αυτά μας δίνουν πληροφορίες για τις αντιλήψεις που αφορούσαν το θάνατο

Μια αποτίμηση των πηγών: Όταν πρόκειται για θρησκευτικές πεποιθήσεις και, πιο συγκεκριμένα, όταν πρόκειται για πεποιθήσεις σχετικά την μεταθανάτιο ζωή, ο ιστορικός πρέπει ο ιστορικός να είναι εξαιρετικά προσεχτικός, εφόσον (1) η αρχαία ελληνική θρησκεία, η οποία δεν διέπεται από κανένα επισήμως δεχτό δόγμα δοτό από καμία κεντρική θρησκευτική εξουσία, δεν προσφέρει καμία κωδικοποιημένη παρουσίαση ή κατάλογο επισήμων πεποιθήσεων που έχουν εγκριθεί και πρέπει να τηρηθούν από τους πιστούς (όπως γίνεται, π.χ., στο Χριστιανισμό). Επίσης, οι σχετικές πηγές, που συνιστούν εν μέρει καθαρώς λογοτεχνικά έργα, δεν εκφράζουν υποχρεωτικά τις προσωπικές πεποιθήσεις των συγγραφέων (αλλά είναι πάρα πολύ πιθανό ότι οι σύγγραφείς πίστευαν στις πεποιθήσεις που εκθέτουν). Ίσως τα μοναδικά κείμενα που μπορεί να θεωρηθούν ότι πράγματι παρουσιάζουν τις τρέχουσες πεποιθήσεις της εποχής είναι οι πολιτικοί και δικανικοί λόγοι των *Αττικών Ρητόρων* (δηλαδή - μεταξύ άλλων - ο Δημοσθένης, ο Αισχύνης, ο Ισοκράτης, ο Ισαίος), που έχουν σκοπό να πείσουν το ακροατήριό τους, εκμεταλλευόμενοι επιχειρήματα και πεποιθήσεις που θα ελκύουν το (κυρίως συντηρητικής νοοτροπίας) κοινό τους. (2) Παρόλο που η θρησκεία και οι πρακτικές της υπάρχουν από την φύση της συντηρητικές, οι πεποιθήσεις και αντιλήψεις που συνοδεύουν τις ιεροτελεστίες αλλάζουν κατά την πορεία του χρόνου και επομένως μπορεί να είναι επισφαλές να βασιστεί κανείς στα λόγια π.χ. του Ομήρου με σκοπο βγάλει συμπεράσματα για τις πεποιθήσεις που κυκλοφορούσαν τον 5^{ον} αι. π.Χ. (Ως προς τον Όμηρο, οι κίνδυνοι αυξάνονται, εφόσον το έργο του υπέστησε πολλές μετεγενέστερες προσθέσεις, ιδιαίτερα στην *Λ'* της *Οδυσσεΐας*, που αφηγείται την επίσκεψη του Οδυσσέα στο κάτω κόσμο) (3) Τέλος, μέσα σε μία κοινωνία μπορεί να υπάρχουν, ανάλογα το κοινωνικό επίπεδο και η κοινωνική ομάδα, μια μεγάλη ποικιλία θρησκευτικών πεποιθήσεων. Π.χ., αυτό που πίστευε ο αγρότης της επαρχίας της Αττικής πιθανά διάφερε αρκετά από τις απόψεις, που έχει ο Θουκυδίδης, ο μαθητής (;) των Σοφιστών.

Η μεταθανάτιο επιβίωση του σώματος ή/και του πνεύματος

Η επιβίωση μετά το θάνατο: Στα έργα του Ομήρου εκτίθεται ο κάτω κόσμος ως μέρος που κατοικείται από αδύναμα, ανίσχυρα φαντάσματα που δεν κατέχουν την πρῶν τους φυσική δύναμη και διάνοια. Χρειάζονται αίμα από θύμα πριν να στη θέση να επικοινωνήσουν με τους ζώντες (Ομήρου *Οδυσσεΐα* *Λ'* 34-50). Η ζωή των νεκρών στο κάτω κόσμο είναι όντως άθλια, καθώς και ζούν εν αγνοία των γεγονότων του κόσμου των ζώντων. Ούτε ο Αχιλλέας ο ίδιος δεν μπορεί να αποφύγει τέτοια μοίρα (Ομήρου *Οδυσσεΐα* *Λ'* 487-503). Με μοναδική εξαίρεση τον Τειρεσία, μόνος νεκρός που κρατά τις αισθήσεις και την διάνοια του είναι ο

Ελπήνωρ, εφόσον λόγω του απροσμένου και αιφνίδιου θανάτου δεν έχουν διεξαχθεί οι αναγκαίες τελετές προς την εξασφάλιση της μετάβασής του προς τον κάτω κόσμο.

Η ομηρική αντίληψη εκφράζεται ορισμένες φορές και από τους Αττικούς Ρήτορες του 5^{ου} και του 4^{ου} αι. π.Χ. (Ισοκράτη 19.42), όπου εκτίθενται αμφιβολίες για το αν ο εκλιπών πατέρας της κατηγορούμενης γνωρίζει πως η κόρη του έχει στερωθεί της περιουσίας της (βλ. και του Αισχύνη Α' 14 (οι επικηδείες τελετές έχουν διεξαχθεί για το νεκρό, ο οποίος, όμως, δεν έχει πλέον συνείδηση)).

Η επιβίωση και η δύναμη μετά το θάνατο: Σε αντίφαση με τις απόψεις του Ομήρου και άλλων, κατά καιρούς εμφανίζεται η πεποίθηση ότι μερικοί τουλάχιστον θα αποφύγουν την απόλυτη εξόντωση που υποτίθεται πως συνοδεύει τον θάνατο και μπορούν να τρέφουν ελπίδες για μια πιο ευχάριστη μεταθανάτιο ζωή. Αναφέρονται οι εξής γνώμες σε διάφορες περιόδους και σε διάφορους κοινωνικούς περίγυρους σχετικά με την μεταθανάτιο ζωή.

○ *Η αιώνια ύπαρξη του εκλιπόντος ως θνητού:* Μερικά πρόσωπα που εμφανίζονται στα έργα του Ομήρου απολαύουν της εύνοιας των θεών, κυρίως λόγω της σωματικής ομορφίας τους, με αποτέλεσμα να αποκτήσουν - ως θνητοί - αιώνια ζωή. Ο Δίας απήγαγε τον Γανυμήδη λόγω της σωματικής ομορφιάς του ('κάλλεος είνεκα' (Ιλιάδος Υ' 233-235)), και τον έφερε στον Όλυμπο οινοχόο των θεών. Ο Τίθωνος, που ήταν επίσης θνητός, ζούσε με την Ήω (Ιλιάδος Λ' 1-2), καθώς και τον Κλείτον 'ήρπασεν Ήως' (Οδυσσεΐας Ο' 250-251), πάλι 'κάλλεος είνεκα', 'ίνα αθανάτοισι μετείη'. Ο δε Μενελάος, όμως, αποτελεί άλλη περίπτωση, εφόσον η αγχιστεία του με τον Δία του εξασφαλίζει την αιώνια ζωή ως θνητού στο Ηλύσιον Πεδίον (= Ομήρου Οδυσσεΐας Ε' 561-569). Την αντίληψη ότι ο θνητός θα μπορούσε να ζεί (ως θνητός, και όχι ως θεός) μετά το θάνατο εκφράζει στην συνέχεια και ο Ησίοδος (= Ησιόδου Έργα και Ημέραι 161-173).

○ *Η αποθέωση:* Ορισμένες φορές ο εκλιπών θεωρείται θεός κατά κάποιον τρόπο. Στα επή του Ομήρου υπάρχει μόνο μια αναμφισβήτητη περίπτωση αποθέωσης ενός θνητού, δηλαδή, της Ινώς, της κόρης του Κάδμου (Οδυσσεΐας Ζ' 335). Ο ποιητής δεν παρουσιάζει καμία εξήγηση για αυτή την τιμή και πιθανόν η αποθέωση να οφείλεται στο κοινωνικό κύρος του πατέρα της. Η μοίρα των Διοσκούρων συνιστά ένα 'συμβιβασμό', διότι ο ένας ζει και ο άλλος παραμένει νεκρός εναλλάξ κάθε άλλη μέρα (Οδυσσεΐας Λ' 302-304). Ως προς τον Ηρακλή (Οδύσεια Λ' 602-604), εμφανίζεται στο κείμενο του Ομήρου κατά περίεργο τρόπο, διότι αποτελεί χτυπητή αντίφαση με την αντίληψη που επικρατεί στην υπόλοιπη Λ'. Ο Οδυσσεύς συναντά το είδωλον του Ηρακλή στον κάτω κόσμο, ενώ ο πραγματικός Ηρακλής είναι μαζί με τους αθανάτους. Ήδη στην αρχαιότητα είχε εκφραστεί αμφιβολία για αυθεντικότητα των στοιχών 568-627 του Λ' της Οδύσειας, οι οποίοι παρουσιάζουν, εκτός από τον Ηρακλή, τον Μίνωα και τον Ωρίωνα και μπορεί να έχουν προστεθεί αργότερα κάποια στιγμή πριν από την εποχή του Πλάτωνα, καθώς και οι στοιχοί 602 - 604 μπορεί να συνιστούν προσθήκη στην πρώτη πιθανή πρόσθεση (568 - 627).

○ *Η μεταθανάτιος ύπαρξη του εκλιπόντος ως καλόβουλης χθόνιας δύναμης:* Ο Ησίοδος παρουσιάζει επίσης άλλο τύπο μεταθανάτιου μοίρας που περιμένει τους θνητούς. Σύμφωνα με την αντίληψη που εκθέτει, αυτοί οι πέθαναν την εποχή του Χρυσού και του Αργύρου έχουν περάσει κάτω από την γή, όπου δέχονται τιμές και προστατεύουν τους ζώντες (= Ησιόδου Έργα και Ημέραι 121-126, 140-142). Αυτά τα κείμενα αποτελούν πιθανά την πρώτη γραπτή έκφραση της αντίληψης που θα αναπτυχθεί στην

αντίληψη του *ήρώος*, καθώς και τα αρχαιολογικά κατάλοιπα δείχνουν πως η λατρεία των *ηρώων* κάνει την εμφάνισή της από την εποχή του Ησιόδου. Μέχρι τον 5^{ον} αι. π.Χ., οι *ήρωες* έχουν αποκτήσει δυνάμεις, πράγμα που τους επιτρέπει να επηρεάσουν την πορεία των γεγονότων στον κόσμο των ζώντων. Η πιο γνωστή περίπτωση ίσως να είναι αυτή του Οιδίποδος, που χαρίζει στο *Οιδίποδα επι Κολωνών* τη σώρο του στην Αθήνα που θα της προσφέρει προστασία. Αυτή η αντίληψη προωθεί τις προσπάθειες που καταβάλλουν οι πόλεις για να αποκτήσουν τα λείψανα *ηρώων* (π.χ. Η Σπαρτη, που αποκτά τα λείψανα του Ορέστη (Ηροδότου Α' 67-68), τα οποία της εξασφαλίζουν νίκη κατά της Τεγέας).

Η μεταθανάτιος ύπαρξη που εξαρτάται από τη ηθική συμπεριφορά του ατόμου ως θνητού: Παράλληλα με τις παραπάνω αντιλήψεις, υπάρχει η ιδέα ότι η μεταθανάτιος ύπαρξη εξαρτάται από την ηθική συμπεριφορά κατά την διάρκεια της επίγειας ζωής.

Η τιμωρία κατά τη μεταθανάτιο ζωή

○ *Η μεταθανάτιος τιμωρία:* . Ήδη από την εποχή της σύνθεσης των έργων του Ομήρου (που βέβαια υπέστησαν μετεγενέστερες προσθέσεις, όπως έχει αναφερθεί παραπάνω) κυκλοφορεί η ιδέα ότι ο Δίας τιμωρεί τους αμαρτωλούς, μια αντίληψη που προκύπτει παροδικά στην *Ιλιάδα* (Γ' 278-279) και σε πιο πλήρη μορφή στην *Οδύσσεια* (Α' 575-600, σε ένα χωρίο, όμως, που μπορεί να είχε προστεθεί αργότερα), που αφορά τον Τίτυο, τον Τάνταλο και τον Σίσυφο. Μέχρι την εποχή του *Ομηρικού Ύμνου στην Δήμητρα*, δηλ., 7^{ον} - 6^{ον} αι. π.Χ., κυκλοφορεί η σαφής αντίληψη πως οι αμαρτωλοί τιμωρούνται, καθώς και στους *Βατράχους* (145-151) εμφανίζεται η αντίληψη ότι υπάρχει ένα συγκεκριμένο μέρος του κάτω κόσμου αφοσιωμένο στην τιμωρία διάφορων κακοποιών. Ο Αριστοφάνης εκθέτει την ιδέα φυσικά κατά κωμικό τρόπο, αλλά καθεαυτή θεωρείται σοβαρή. Ταυτόχρονα, ο Πausανίας αναφέρεται σε έργο ζωγραφικής του Πολυγνώτου που εκτίθετο στους Δελφούς και απεικόνιζε την τιμωρία που επιβάλλεται από τους θεούς για το ηθικό ελάττωμα της νωθρότητας (Πausανίου Κ' 29.1-2).

○ *Η αποφυγή του θανάτου:* Η συμμετοχή στα Ελευσίνια Μυστήρια εξασφάλιζε την αποφυγή του θανάτου, αλλά, λόγω έλλειψης αξιόπιστων πληροφοριών, δεν γνωρίζεται ο σκόπος αυτός επιτυχανόταν. Από τη μια φαίνεται πως κύριως η απλή συμμετοχή στην τελετή φέρνει την μεταθανάτιο ύπαρξη (= *Ομηρικού Ύμνου στη Δήμητρα* 480-482), επιβάλλονταν κυρώσεις κατά της συμμετοχής όσων εθεωρούνταν μη ικανοποιητικού ηθικού επιπέδου. Από την άλλη η *Δήμητρα* θεωρείται πως χάρισε στον άνθρωπο γνώση των τεχνικών που συνιστούν τα θεμέλια του πολιτισμού (δηλαδή, την γεωργία), δεν αποκλείεται ότι η λατρεία της συναπαγόταν την αποδοχή ενός στοιχειώδη ηθικού κώδικα.

○ *Η ηθική ανταμοιβή μετά τον θάνατο:* Εκφράζεται επίσης η ιδέα και η ελπίδα, έστω και ελάχιστες φορές, ότι η καλή συμπεριφορά κατά την επίγεια ζωή ανταμαβείται θετικά μετά τον θάνατο (= *IG II 2 # 7873*).

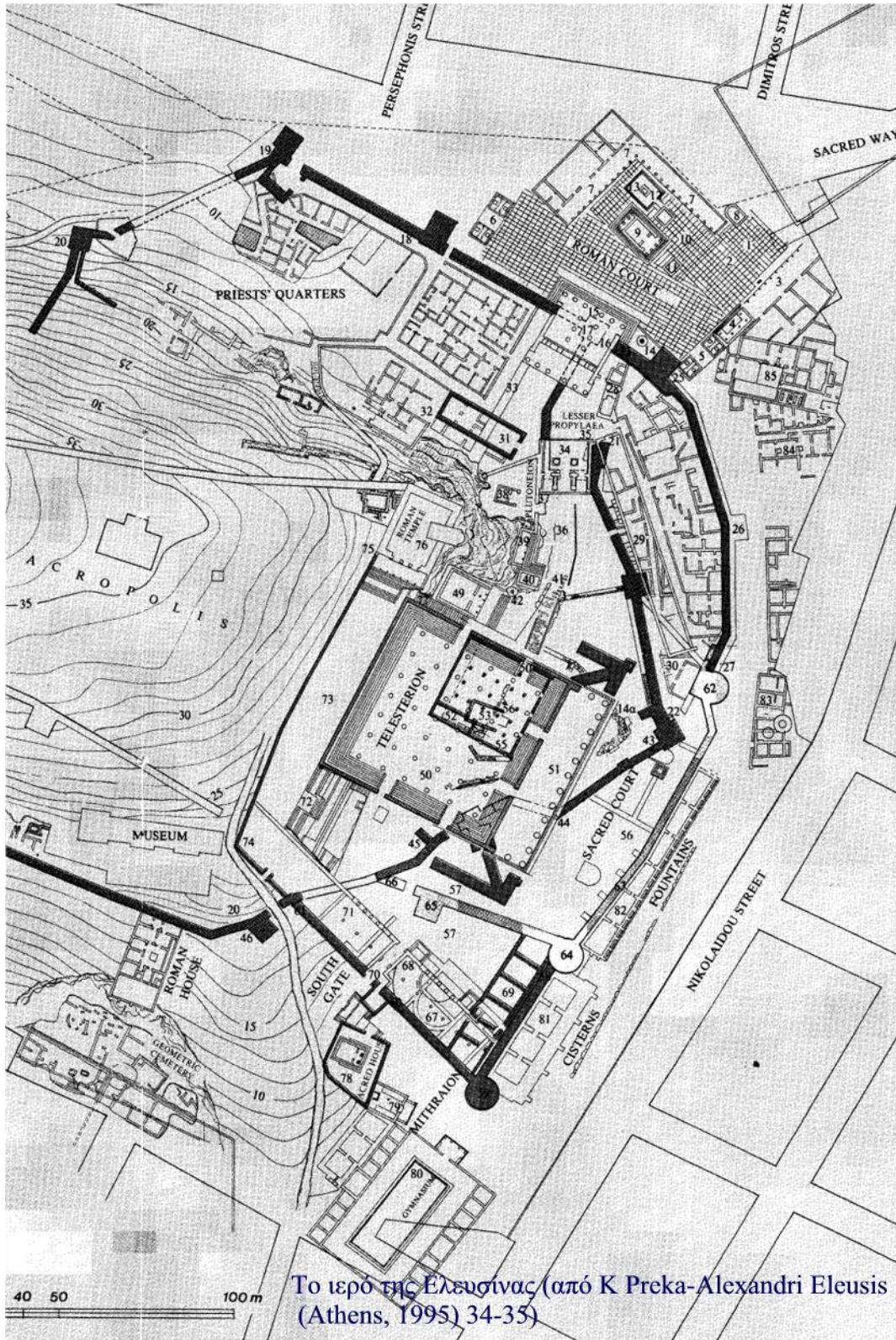
○ *Η ψυχή ως αθάνατο ον που κρατά συνείδηση μετά το τέλος της ζωής:* Όπως έχει προαναφερθεί παραπάνω, κατά τον 6^{ον} αι. π.Χ., ασχολούνται οι φιλόσοφοι της Ιωνίας προβληματίζονται στο ζήτημα της ταυτότητας το βασικό στοιχείο που αποτελεί τα θεμέλια του κόσμου και της ψυχής με αποτέλεσμα μερικοί από τους προσωκρατικούς φιλοσόφους να προβάλλουν μια ύλιστική αντίληψη της φύσης της ψυχής, η οποία – πάντα σύμφωνα με τους στοχαστές αυτούς - μαζί με όλο το υπόλοιπο σύμπαν, συνίσταται από μια βασική ουσία,

π.χ., πυρ, αέρα ή μια αρμονία διάφορων στοιχείων. Παράλληλη με αυτή την υλιστική ερμηνεία των πραγμάτων, η αντίληψη της μετεμψύχωσης κάνει την εμφάνισή της από τον 6^ο αι. π.Χ., μια ιδέα που συνδυάζεται στις πηγές με τον Πυθαγόρα, για τον οποίον γνωρίζεται ελάχιστα.

Εξάλλου, κατά την διάρκεια του 6^{ου} αιώνα π.Χ. παρατηρούνται κείμενα που αποδίδονται στον 'Ορφέα' και του 'Μουσαίου'. Σύμφωνα με τη βασική πεποίθηση που εκφράζεται σε αυτά τα κείμενα, η ψυχή είναι αθάνατη. Γι'αυτό πρέπει να τηρείται καθαρή και αμόλυντη και να μην δεχθεί καμία βλαβερή επιρροή από το σώμα, σκοπός που εξασφαλίζεται με την διατήρηση ορισμένων κανόνων που αφορούν τη συμπεριφορά, αλλά και τη διαίτα. Σύμφωνα με τις αντιλήψεις των Ορφικών, το σώμα περνά από ένα κύκλο ενσαρκώσεων, ώσπου να φτάσει στην πρωτόγονη, καθαρή, θεϊκή κατάσταση της. Εξάλλου, οι Ορφικοί εξέφραζαν μια στάση που παρουσιάζει ομοιότητες – έστω επιφανειακές - με την Ιουδαιο-χριστιανική αντίληψη του Προπατορικού Αμαρτήματος, που ο Πλάτων εκθέτει μέσω μια μυθικής διήγησης (= Πλάτωνος *Νόμοι* 701 γ). Αυτές οι ιδέες επηρέασαν βαθύτατα τόσο τον Σωκράτη όσο και τον Πλάτωνα, που οι δύο τους, απ'ο,τι φαίνεται, τόνιζαν την ανωτερότητα της ψυχής σε σχέση με το σώμα.

Οι σχέσεις μεταξύ των νεκρών και των ζώντων

Εφόσον κατά τις αντιλήψεις των αρχαίων Ελλήνων, οι νεκροί κατοικούν ένα κόσμο που ξεχωρίζεται εντελώς από αυτό των ζώντων, υπάρχει μεγάλη τελετουργική ανάγκη να τονίζεται και να τηρείται αυτή η βαθύτατη διαφορά. Αυτό σημαίνει ότι επιβάλλεται η διεξαγωγή τελετών που να εξασφαλίσουν την όμαλη μετάβαση του εκλιπόντος στο κάτω κόσμο. Αν ο νεκρός παραμένει άταφος, γίνεται πηγή *μιάσματος*, που μολύνει όλη την κοινότητα, δεδομένου ότι η σωστή θέση του νεκρού είναι μαζί με τους άλλους στο κάτω κόσμο. Παρόλο που έχει περάσει στον Άδδ, ο νεκρός θεωρείται πως συνεχίζει να κρατά μια ορισμένη, πιθανά επικίνδυνη δύναμη στους ζώντες (βλ. Πλουτάρχου *Βίος Σολώνου* 21, όπου αναφέρεται ο νόμος του Σόλωνος, που προβλέπει ποινές για τη δυσφήμιση και τη συκοφαντία νεκρών), η οποία, όμως, μειώνεται με το πέρασμα του χρόνου. Επομένως, ο σεβασμός οφειλόμενος προς τους προγόνους αποτελεί σημαντικό σημείο του επίσημου δεκτού ηθικού κώδικα (Αριστοτέλη *Αθηναίων Πολιτεία* 55.3). Εφόσον είναι ο κόσμος των νεκρών είναι πηγή κινδύνου και επομένως δύναμης, γίνονται κρυφές απόπειρες εκμετάλλευσης αυτής της σκοτεινής δύναμης μέσα από μαγεία. Αυτή η αντίληψη τεκμηριώνεται πάρα πολύ σαφώς (όπως έχει προαναφερθεί) από την συνήθεια του να αφήνει κανείς κρυφά μαζί με τον νεκρό κάποιο μικρό πίνακα ενεπίγραφο με ξόρκια, που ορισμένες φορές έχουν ερωτικό σκοπό. Στόχος της πράξης είναι η επίτευξη της επιθυμίας αυτού που κρύβει τον πίνακα μέσω της εκμετάλλευσης των καταχθονίων δυνάμεων (Ρεek *Kerameikos* τομ. 3 98 αρ. 9)

Το ιερό της Ελευσίνας (από Κ Preka-Alexandri Eleusis (Athens, 1995) 34-35)

(Coroibus, Metagenes, Xenocles)

Από Κ Preka-Alexandri Eleusis (Αθήνα, 1995) 24-25)

Εισαγωγή στην Αρχαία Ελληνική Ιστορία (55AY2): Διδάσκων: A. Farrington (email: eduserv@otenet.gr,
Skypename:andrew.farrington32): Ενότητα: 5: Η Θρησκεία